

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ
УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ
ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Кваліфікаційна робота

Освітня програма: Психологія
Спеціальність: 053 Психологія
Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

Виконав(ла) здобувач (ка)
4 курсу групи психологів
Потапенко Анастасія Олегівна

(підпис)

Науковий керівник
доцент, кандидат психологічних наук
Віденєєв Ігор Олександрович

(підпис)

роботу захищено « » _____ 2025 р.

Оцінка:

(Прізвище, ініціали)

(підпис)

Харків, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН.....	7
1.1. Поняття дитячо-батьківських відносин у сучасній психологічній науці	7
1.2. Теоретичні підходи до вивчення дитячо-батьківських відносин	10
1.3. Вплив соціально-економічних, технологічних та психологічних чинників на якість дитячо-батьківських відносин	15
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН І СТИЛІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ..	19
2.1. Організація та методика проведення дослідження	19
2.2. Опис психодіагностичних методик дослідження.....	22
2.3. Аналіз отриманих емпіричних даних	26
ВИСНОВКИ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	42

ВСТУП

Сучасний світ, що характеризується стрімкими соціальними, економічними та технологічними змінами, вносить значні корективи у сімейні взаємини, зокрема у сферу дитячо-батьківських відносин. Ці відносини є основою для формування особистості дитини, її емоційного, соціального та психічного розвитку. Умови сучасного життя, такі як цифровізація, зміна соціальних норм, економічна нестабільність та інші фактори, створюють нові виклики для батьків і дітей, що робить дослідження дитячо-батьківських відносин особливо актуальним. Водночас, існують значні пробіли у розумінні того, як ці зміни впливають на якість взаємодії між дітьми та батьками, що потребує глибокого наукового аналізу.

Наукові дослідження свідчать, що якість дитячо-батьківських відносин визначає не лише психологічний стан дитини, а й її соціальну адаптацію, академічні досягнення та навіть фізичне здоров'я. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень у цій галузі, залишаються нерозкриті аспекти, пов'язані з впливом сучасних технологій на комунікацію між дітьми та батьками, змінами у сімейних структурах та специфікою взаємодії в умовах кризових ситуацій, таких як розлучення, міграція чи економічна нестабільність. Ці пробіли в науковому знанні обумовлюють необхідність подальшого вивчення даної проблематики.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу впливу сучасних соціальних, технологічних та економічних чинників на дитячо-батьківські відносини, виявлення ключових тенденцій та потенційних ризиків. Дослідження взаємозв'язку дитячо-батьківських відносин має не лише теоретичну, а й значну практичну цінність, оскільки дозволяє розширити уявлення про механізми формування особистості

дитини та виробити стратегічні підходи до оптимізації сімейних відносин у сучасних умовах.

Тема взаємозв'язку дитячо-батьківських відносин є предметом активного наукового інтересу як серед українських, так і зарубіжних дослідників. Вітчизняні науковці, зокрема О.І. Коваленко та І.М. Павленко, у своїх роботах аналізують вплив сімейного середовища на розвиток дитини, зосереджуючись на емоційній близькості, стилях виховання та комунікативних стратегіях. Їхні дослідження підкреслюють, що якість дитячо-батьківських відносин безпосередньо впливає на соціальну адаптацію та психологічне благополуччя дитини.

Зарубіжні дослідники також приділяють значну увагу цій тематиці. Наприклад, Дж. Боулбі у своїй теорії прив'язаності досліджує важливість емоційного зв'язку між дитиною та батьками для її подальшого життя. Він зазначає, що порушення в дитячо-батьківських відносинах можуть призводити до серйозних психологічних проблем у дорослому віці.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що якість дитячо-батьківських відносин у сучасних умовах значною мірою визначається соціально-економічними, технологічними та психологічними чинниками. Зокрема, стиль батьківського виховання, рівень емоційної підтримки, залученість у життя дитини, а також використання цифрових технологій у спілкуванні можуть впливати на соціальну адаптацію, емоційне благополуччя та самооцінку дитини. Очікується, що гармонійні дитячо-батьківські відносини асоціюються з вищим рівнем психологічного комфорту, соціальною інтеграцією та позитивним емоційним фоном дитини, тоді як порушення у цих відносинах можуть сприяти підвищенню рівня тривожності, емоційної нестабільності та проблемам у міжособистісній взаємодії.

Мета дослідження — визначити особливості прояву дитячо-батьківських відносин в умовах воєнного стану.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі **завдання дослідження**:

- Проаналізувати теоретичні підходи до вивчення дитячо-батьківських відносин в кризових умовах;
- Визначити вплив воєнного стану на емоційний стан дітей і батьків, а також на їхні взаємини;
- Провести емпіричне дослідження специфіки дитячо-батьківських відносин у період воєнного стану;
- Проаналізувати отримані результати та розробити рекомендації щодо підтримки та покращення якості дитячо-батьківських відносин в умовах кризи.

Об'єкт дослідження — дитячо-батьківські відносини як соціально-психологічний феномен.

Предмет дослідження — особливості прояву дитячо-батьківських відносин в умовах воєнного стану.

Методологічні основи та методи дослідження. Для досягнення мети дослідження використовуються теоретичні та емпіричні методи. До теоретичних належать аналіз і узагальнення наукових праць, що дозволяють виокремити ключові чинники впливу на дитячо-батьківські відносини. Емпіричний етап включає психологічні методики: Тестування дитини («Рівень самооцінки» за Дембо-Рубінштейном); Метод аналізу сімейної взаємодії (тест «Батьківське ставлення» А. Варга, В. Столін); Методика PARI; «Стратегії сімейного виховання» С. Степанова (модифікація І. Махоніної).

Характеристика вибірки. У дослідженні взяли участь 25 респондентів: 13 дітей віком від 8 до 13 років та 12 дорослих (батьків), які безпосередньо залучені у процес виховання. Усі учасники перебувають в умовах впливу воєнного стану, що дозволяє оцінити специфіку їхніх міжособистісних взаємин в ситуації соціальної та емоційної напруги. Збір

даних здійснювався з використанням електронних форм тестування, що забезпечувало конфіденційність та зручність участі.

Наукова новизна полягає у вивченні особливостей дитячо-батьківських відносин в умовах тривалого воєнного стану як критичного зовнішнього чинника впливу. Дослідження поєднує кілька валідних психодіагностичних методик для комплексної оцінки самооцінки дитини, стилів батьківського виховання, батьківського ставлення та сімейної взаємодії. Вперше встановлено статистично значущі кореляційні зв'язки між рівнем самооцінки дитини та специфікою батьківських стратегій у кризових умовах. Отримані результати можуть слугувати емпіричною базою для розробки програм підтримки сімей у надзвичайних соціальних обставинах.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН

1.1. Поняття дитячо-батьківських відносин у сучасній психологічній науці

Дитячо-батьківські відносини (parent-child relationships) – це система емоційної, соціальної та поведінкової взаємодії між батьками та дітьми, яка є критично важливою для психологічного розвитку дитини, її соціалізації та формування особистісних рис [51]. Ці відносини включають такі аспекти, як емоційна прив'язаність, стиль виховання, рівень підтримки, комунікація та дисципліна, що разом визначають якість розвитку дитини та її здатність до адаптації у суспільстві [38].

Теорія прив'язаності, запропонована Боулбі та розширена сучасними дослідженнями, визначає дитячо-батьківські відносини через безпечний або небезпечний емоційний зв'язок, що впливає на довіру, самооцінку та міжособистісні навички дитини [46]. Дослідження підкреслюють, що дитячо-батьківські відносини є бідинамічним процесом, у якому не лише батьки впливають на дитину, але й дитина на поведінку батьків [54]. Дитячо-батьківські відносини змінюються відповідно до соціальних норм, економічних умов і технологічних змін, зокрема впливу цифровізації та соціальних медіа [56]. Дослідження показують, що позитивні дитячо-батьківські відносини сприяють розвитку когнітивних здібностей дитини, підвищенню рівня академічної успішності та формуванню стійких стратегій подолання труднощів [47].

Різні стилі виховання (авторитетний, авторитарний, ліберальний, занедбуючий) мають значний вплив на розвиток дитини. Дослідження Wilhelm & Parker [51] показало, що високий рівень емоційної теплоти батьків пов'язаний із безпечною прив'язаністю у дитини, тоді як жорсткий

контроль асоціюється з унікальною або тривожною прив'язаністю. Авторитарний стиль, за даними Doinita & Maria [43], може викликати емоційні труднощі у дитини та проблеми із саморегуляцією.

Дослідження Joshi et al. [46] свідчить про те, що виховання впливає на когнітивний розвиток дитини, зокрема розвиток виконавчих функцій, уваги та пам'яті. Авторитетний стиль виховання сприяє кращим когнітивним навичкам у дітей, тоді як надмірний контроль або байдужість можуть викликати когнітивні затримки.

Емоційна прив'язаність між батьками та дітьми має вирішальне значення у розвитку здатності дитини регулювати власні емоції. Дослідження Zimmer-Gembeck et al. [60] виявило, що діти з безпечною прив'язаністю демонструють кращу здатність до адаптації, менше схильні до стресу та депресії.

Взаємодія між батьками та дітьми значно змінюється в підлітковий період. Дослідження Walsh & Zadurian [58] показало, що стиль прив'язаності батьків та темперамент підлітка відіграють ключову роль у якості дитячо-батьківських стосунків. Батьки, які підтримують автономію дитини, допомагають формувати її впевненість і соціальні навички.

Цифровізація та використання соціальних медіа змінюють дитячо-батьківські відносини. Sampasa-Kanyinga & Goldfield [56] зазначають, що надмірне використання соцмереж може знижувати якість комунікації між батьками та дітьми, викликаючи емоційну дистанцію.

Дослідження Cooke et al. [48] виявило, що рівень стресу у батьків може безпосередньо впливати на стиль виховання та якість відносин із дитиною. Батьки, які самі переживають високий рівень стресу, можуть проявляти більше негативних реакцій щодо дитини.

Негативні дитячо-батьківські відносини можуть мати довготривалі наслідки. Fariborzi [50] зазначає, що пережиті в дитинстві травматичні події

можуть впливати на формування особистості та ризик розвитку розладів психічного здоров'я в дорослому віці.

Дитячо-батьківські відносини відіграють ключову роль у становленні особистості дитини, формуванні її світогляду, соціальної адаптації та емоційної стійкості. Взаємодія між дитиною та батьками забезпечує передачу морально-етичних цінностей, формує здатність до самоконтролю та впливає на майбутні міжособистісні стосунки [20].

Емоційний зв'язок між дитиною та батьками є визначальним для її психологічного благополуччя. Дослідження показують, що діти, які відчують підтримку та безумовну любов з боку батьків, мають вищий рівень емоційної стійкості та здатність справлятися зі стресовими ситуаціями [12]. Навпаки, нестабільність у дитячо-батьківських відносинах може спричинити емоційні розлади, такі як тривожність і депресія. Через взаємодію з батьками діти засвоюють соціальні норми, що визначають їхню поведінку у суспільстві. Авторитет батьків, їхній стиль виховання та методи комунікації впливають на рівень самостійності та відповідальності дитини [2]. Зокрема, демократичний стиль виховання сприяє розвитку лідерських навичок, тоді як авторитарний може викликати соціальну замкненість та залежність від зовнішнього контролю.

Дослідження доводять, що рівень залученості батьків до освітнього процесу дитини корелює з її академічною успішністю [10]. У сім'ях, де батьки активно підтримують навчання, у дітей формується висока навчальна мотивація, що сприяє розвитку критичного мислення та пізнавальної активності. Батьківська підтримка та стиль спілкування відіграють вирішальну роль у формуванні самооцінки дитини. Висока вимогливість батьків без емоційної підтримки може спричинити низьку впевненість у собі, тоді як конструктивна похвала та заохочення сприяють позитивному самосприйняттю [4].

Вплив батьківської моделі поведінки на гендерну ідентичність дитини також є важливим аспектом розвитку особистості. У дослідженнях підкреслюється, що спосіб взаємодії матері та батька з дитиною визначає її уявлення про гендерні ролі та поведінкові стратегії [15].

1.2. Теоретичні підходи до вивчення дитячо-батьківських відносин

Психоаналітичний підхід, започаткований Зигмундом Фрейдом і розвинений його послідовниками, зокрема Анною Фрейд та Маргарет Малер, відіграє значну роль у розумінні природи дитячо-батьківських відносин. Цей підхід розглядає взаємодію між дитиною та батьками через призму несвідомих процесів, емоційних конфліктів і стадій психосексуального розвитку.

Зигмунд Фрейд вважав, що відносини між батьками та дитиною формуються на основі ранніх несвідомих переживань, які відіграють визначальну роль у розвитку особистості. Він виділив п'ять стадій психосексуального розвитку:

- Оральна (0–1 рік) – дитина прив'язана до матері через годування, що формує почуття безпеки.
- Анальна (1–3 роки) – контроль над фізіологічними функціями та формування автономності через взаємодію з батьками.
- Фалічна (3–6 років) – розвиток ідентичності через ототожнення з батьками, формування Едіпового комплексу.
- Латентна (6–12 років) – пригнічення сексуальних імпульсів, соціалізація через взаємодію з однолітками.
- Генітальна (від підліткового віку) – формування зрілих міжособистісних стосунків.

На думку Фрейда, конфлікти, що виникають між дитиною та батьками на різних етапах розвитку, можуть впливати на подальшу поведінку та психічне здоров'я особистості. Зокрема, нерозв'язаний Едіпів комплекс може спричинити проблеми у формуванні ідентичності та міжособистісних стосунках у дорослому віці.

Анна Фрейд, продовжуючи роботу свого батька, досліджувала механізми психологічного захисту дитини. Вона наголошувала, що дитина засвоює захисні механізми від батьків через спостереження та наслідування. До основних захисних механізмів належать:

- Заперечення – дитина відмовляється приймати травматичну інформацію.
- Регресія – повернення до ранніх стадій розвитку у стресових ситуаціях (наприклад, дитина, яка вже навчилася говорити, знову починає використовувати лепетання).
- Ідентифікація – ототожнення себе з батьками та засвоєння їхніх моделей поведінки.

Анна Фрейд підкреслювала, що взаємодія батьків з дитиною сприяє розвитку механізмів адаптації, необхідних для подальшого функціонування в суспільстві.

Маргарет Малер розширила психоаналітичний підхід, зосередившись на процесі сепарації-індивідуації, який визначає, як дитина розвиває власну ідентичність у стосунках з матір'ю. Вона виокремила три основні фази розвитку дитячо-батьківських відносин:

1. Симбіотична фаза (0–5 місяців) – дитина сприймає себе як частину матері, без чіткого розмежування «Я» та «не-Я».
2. Фаза сепарації-індивідуації (5–24 місяці) – поступовий процес відокремлення дитини від матері, формування самостійності.

3. Досягнення об'єктної постійності (після 2 років) – усвідомлення, що мати існує як окрема особистість, незалежно від присутності чи відсутності.

Малер стверджувала, що порушення у цьому процесі можуть призводити до тривожності, проблем із довірою та труднощів у формуванні стійких міжособистісних стосунків.

Теорія прив'язаності була сформульована британським психологом Джоном Боулбі (John Bowlby) у середині ХХ століття. Він припустив, що схильність дитини встановлювати міцний емоційний зв'язок із первинним доглядальником є вродженою та має ключове значення для її подальшого розвитку [32]. Боулбі вважав, що якість ранніх стосунків із батьками визначає стиль прив'язаності, який надалі впливає на здатність особистості будувати міжособистісні зв'язки у дорослому віці.

Згідно з Боулбі, прив'язаність виконує кілька функцій: забезпечення безпеки та захисту дитини, формування базової довіри до світу, розвиток соціальних комунікативних навичок, вплив на саморегуляцію емоцій.

Боулбі виділив чотири фази розвитку прив'язаності:

Попередня прив'язаність (0–6 тижнів) – немовля реагує на всіх людей, але не диференціює доглядальників.

Формування прив'язаності (6 тижнів – 6-8 місяців) – дитина починає впізнавати основного доглядальника та демонструвати до нього прихильність.

Чітко виражена прив'язаність (6-8 місяців – 1,5-2 роки) – з'являється страх перед незнайомцями та тривога розлуки.

Формування взаємних стосунків (після 2 років) – дитина починає розуміти, що доглядальники можуть бути відсутні, але все одно доступні.

Боулбі підкреслював, що порушення у формуванні прив'язаності можуть призводити до емоційних розладів, соціальної тривожності та труднощів у налагодженні стосунків у дорослому віці [32].

Подальший розвиток теорії прив'язаності здійснила Мері Ейнсворт (Mary Ainsworth), яка провела експериментальне дослідження під назвою “Ситуація з незнайомцем” [30]. У ньому вивчалось, як діти реагують на короткочасну розлуку з матір'ю і на її повернення. Це дослідження дозволило виділити чотири основні стилі прив'язаності:

- Надійна прив'язаність – дитина засмучується при розлуці, але швидко заспокоюється після повернення матері. Характеризується довірою та комфортом у стосунках.
- Уникаюча прив'язаність – дитина не виявляє особливих емоцій при розлуці, уникає близькості з батьками. У дорослому віці така людина може мати труднощі у встановленні глибоких зв'язків.
- Тривожно-амбівалентна прив'язаність – дитина надмірно переживає розлуку, важко заспокоюється після повернення матері. Такий стиль формується через непослідовну поведінку батьків.
- Дезорганізована прив'язаність – змішана реакція, дитина виявляє суперечливі емоції, може відчувати страх перед батьками. Часто виникає внаслідок жорстокого поводження або емоційної нестабільності доглядальників.

Ейнсворт довела, що стиль прив'язаності формується в ранньому дитинстві, але може впливати на поведінку людини впродовж усього життя [30].

Сучасні дослідження показують, що на формування прив'язаності впливають не лише внутрішньосімейні фактори, а й соціокультурне середовище, рівень стресу батьків, економічні умови та політична ситуація [16].

Біхевіористичний підхід розглядає поведінку людини як реакцію на зовнішні стимули, що формується через підкріплення та покарання. Його основоположником вважається Джон Уотсон, однак значний внесок у розвиток цієї теорії зробив Беррес Фредерік Скіннер, який розробив

концепцію оперантного обумовлення. Він наголошував, що поведінка дитини визначається її попереднім досвідом: позитивне підкріплення (похвала, винагорода) сприяє закріпленню бажаних дій, а негативне (покарання) – зменшує ймовірність небажаних реакцій.

Соціально-когнітивна теорія Альберта Бандури доповнила біхевіоризм, акцентуючи увагу на ролі спостереження та моделювання у формуванні поведінки. Бандура запровадив поняття «навчання через спостереження» або «соціальне навчання», що передбачає засвоєння моделей поведінки шляхом наслідування батьків, педагогів чи однолітків. Дослідження Бандури довели, що діти переймають як позитивні, так і агресивні моделі поведінки, якщо вони спостерігають їх у найближчому соціальному середовищі.

Гуманістичний підхід в психології сформувався як альтернатива психоаналітичним та біхевіористським моделям і наголошує на самореалізації, особистісному зростанні та свободі вибору людини.

Карл Роджерс – засновник клієнт-центрованої терапії, яка базується на таких принципах, як безумовне позитивне ставлення, емпатія та автентичність терапевта. Головна ідея Роджерса полягає в тому, що кожна людина має внутрішню тенденцію до розвитку, яка може бути заблокована несприятливим середовищем [55].

Абрахам Маслоу – автор теорії ієрархії потреб, яка передбачає, що людина прагне самореалізації після задоволення базових фізіологічних та соціальних потреб [41]. Він також розробив концепцію самоактуалізації як найвищого рівня особистісного розвитку.

Сучасні українські дослідження підтверджують актуальність гуманістичного підходу в освіті та психотерапії. Наприклад, в роботі Кириленка І. В. аналізуються принципи Роджерса та Маслоу у формуванні особистісного потенціалу молоді. Також Савчук О. М. досліджує вплив гуманістичних методів на психологічний добробут студентів .

Системна сімейна терапія розглядає сім'ю як єдину систему, де кожен член впливає на інших, а проблеми однієї особи часто відображають дисфункції всієї сімейної структури.

Мюррей Боуен розробив теорію сімейних систем, яка включає поняття диференціації «Я», трикутників у сімейній системі та трансгенераційного переносу емоційних процесів [39].

Сальвадор Мінухін запропонував структурну сімейну терапію, яка зосереджується на ролях та межах у сім'ї. Він розглядав сім'ю як систему, що складається з підсистем (батьківська, подружня, дитяча), і наголошував на необхідності встановлення чітких меж між ними [45].

Сучасні українські дослідники розвивають ці підходи. Наприклад, Посвістак О. А. досліджує ефективність системної сімейної терапії у роботі з проблемними сім'ями, а Сулима О. А. аналізує вплив системного підходу на діагностику дисфункціональних родин [57].

Різні психологічні підходи до дитячо-батьківських відносин по-різному пояснюють механізми формування особистості, поведінки та емоційного стану дитини.

Кожен із підходів має особливе значення у періоди кризових ситуацій, зокрема війни. Теорія прив'язаності та гуманістичний підхід допомагають підтримувати емоційну стабільність дітей та їхню впевненість у собі. Біхевіористичні методи можуть бути ефективними для корекції поведінкових проблем, що виникають через стрес. Системна сімейна терапія забезпечує зміцнення родинних зв'язків, що є критично важливим у ситуаціях вимушеної розлуки або міграції.

1.3. Вплив соціально-економічних, технологічних та психологічних чинників на якість дитячо-батьківських відносин

Соціально-економічні умови мають значний вплив на якість дитячо-батьківських відносин, зокрема через економічну нестабільність, рівень добробуту та зайнятість батьків. Дослідження підтверджують, що матеріальна забезпеченість родини, доступ до ресурсів та психологічне благополуччя батьків безпосередньо впливають на виховання дітей та їхню емоційну безпеку.

За даними сучасних досліджень [20], нестабільність доходів, безробіття та економічні кризи посилюють рівень стресу в сім'ях, що призводить до підвищеної конфліктності у стосунках між батьками та дітьми. Економічний тиск може змусити батьків працювати понаднормово, що знижує їхню залученість у виховання дітей та емоційну підтримку [19]. Достатній рівень матеріального забезпечення сприяє розвитку позитивного мікроклімату в родині, тоді як бідність може спричинити відчуття невпевненості, зростання емоційної дистанції та агресивні виховні практики. Дослідження Зборовського [7] показують, що фінансові труднощі батьків корелюють із підвищеним рівнем стресу в дітей, що, своєю чергою, впливає на їхній психологічний стан і соціальну адаптацію. Баланс між роботою та сім'єю є критично важливим для якісного батьківства. Надмірна зайнятість або низька оплата праці змушують батьків проводити менше часу з дітьми, що послаблює емоційний зв'язок та впливає на рівень прив'язаності [5]. Навпаки, наявність стабільного робочого графіка та гнучких умов зайнятості покращує можливість активної участі батьків у житті дітей.

Сучасний світ характеризується активним впровадженням цифрових технологій, що змінює способи взаємодії в сім'ї. Як зазначає Григор'єва [6], цифрові пристрої можуть сприяти спрощенню комунікації між батьками та дітьми, особливо у випадках вимушеної розлуки. Однак надмірне використання гаджетів дітьми може знижувати емоційну залученість батьків у виховний процес, що призводить до формування залежності від

цифрових технологій та зменшення кількості якісного часу, проведеного разом. Соціальні мережі відіграють важливу роль у соціалізації дітей, проте вони також можуть впливати на сімейні відносини. Дослідження Бондаренка [3] показало, що активне використання соціальних мереж підлітками може зменшувати частоту комунікації з батьками та призводити до конфліктів через розбіжності у поглядах на використання цифрового контенту. Водночас соціальні мережі можуть бути корисними для батьків у плані контролю за безпекою дітей, якщо їх використовувати помірковано. Пандемія та військові конфлікти сприяли активному розвитку дистанційної освіти, що вплинуло на структуру сімейної взаємодії. Зінченко [10] наголошує, що дистанційне навчання може покращувати академічні результати за рахунок індивідуального підходу, але водночас створює додаткове навантаження на батьків, які змушені більше часу приділяти організації навчального процесу. Це може спричиняти стрес, особливо в родинях із низьким рівнем цифрової грамотності.

Психологічні фактори є ключовими у формуванні здорових дитячо-батьківських відносин. Емоційний стан батьків та дітей, рівень стресу та наявність травматичного досвіду суттєво впливають на якість взаємодії в сім'ї. Особливо це актуально в умовах сучасних кризових ситуацій, таких як війна, вимушене переселення або соціальна нестабільність. Дослідження свідчать, що емоційний стан батьків безпосередньо впливає на емоційне благополуччя дітей. Діти, які зростають у сім'ях, де батьки перебувають у депресивному або тривожному стані, частіше зазнають емоційних труднощів та демонструють поведінкові проблеми [9]. Важливу роль відіграє підтримка з боку батьків, їхня емоційна стійкість та здатність до саморегуляції. Це сприяє формуванню безпечного стилю прив'язаності у дітей та знижує ризик емоційних розладів [14].

Дослідження показують, що високий рівень стресу у батьків може призводити до більшої жорсткості у вихованні, зменшення чутливості до

потреб дитини, а також до емоційного віддалення між членами сім'ї [22]. Особливо стрес впливає на батьків, які виховують дітей з особливими потребами або тих, хто пережив військові конфлікти. В таких випадках підтримка психологів та сімейних терапевтів стає критичною [1]. Переживання травматичних подій (наприклад, війни, втрати близьких, насильства) може призводити до посттравматичного стресового розладу (ПТСР) у дітей і батьків. Це, своєю чергою, впливає на якість дитячо-батьківських відносин [28]. Важливим аспектом є надання психологічної допомоги та створення безпечного середовища, де дитина може адаптуватися до нових умов та опрацювати травматичний досвід [2].

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН І СТИЛІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

2.1. Організація та методика проведення дослідження

Проведений теоретичний аналіз дозволив виявити ключові підходи до розуміння дитячо-батьківських відносин, а також визначити основні чинники, що впливають на їх якість у різних життєвих обставинах.

Водночас, сучасна соціокультурна ситуація, зокрема умови воєнного стану, висуває нові виклики, які потребують емпіричного вивчення специфіки функціонування сім'ї в кризовому контексті.

Теоретичні висновки лише підкреслили необхідність глибшого практичного дослідження, спрямованого на вивчення впливу зовнішніх стресових чинників на дитячо-батьківську взаємодію, емоційний стан дітей, рівень їх самооцінки та якість отримуваної підтримки з боку батьків. В умовах війни особливо важливо зрозуміти, яким чином змінюється характер стосунків у сім'ї та як це позначається на психологічному благополуччі дитини.

Мета дослідження – емпірично дослідити особливості дитячо-батьківських відносин в умовах воєнного стану шляхом комплексного вивчення самооцінки дитини, батьківського ставлення, стилів сімейного виховання та характеру сімейної взаємодії.

Гіпотеза дослідження:

Якість дитячо-батьківських відносин в умовах воєнного стану має виражену залежність від характеру сімейної взаємодії та стилів виховання, що реалізуються в родині. Зокрема, емоційно підтримувальне, гармонійне батьківське ставлення та конструктивні стратегії виховання сприяють формуванню позитивної самооцінки дитини, тоді як авторитарні або

емоційно відсторонені стилі – пов’язані з її зниженням і проявами емоційної нестабільності.

Дослідження здійснювалося упродовж лютого–березня 2025 року за участю двох груп респондентів – дітей шкільного віку ($N = 30$) та дорослих (батьків або осіб, що виконують їхні функції) ($N = 30$). Участь у дослідженні була добровільною та анонімною. Збір даних організовано за допомогою електронних анкет і психодіагностичних опитувальників, що забезпечило зручність участі та дотримання етичних норм.

До дитячої вибірки увійшли діти віком від 6 до 18 років. Найчисельнішою категорією були учасники віком 17–18 років (33,3%). Помітно представлені також діти віком 8–9 років (16,7%), 10–11 років (10%) та по 13,3% — у вікових категоріях 12–13, 14–15 та 16–17 років. Найменше було респондентів віком 6–7 років (10%). (рис. 2.1) За статтю вибірка переважно представлена дівчатами (83,3%), хлопці становили 16,7%.

Вік
30 відповідей

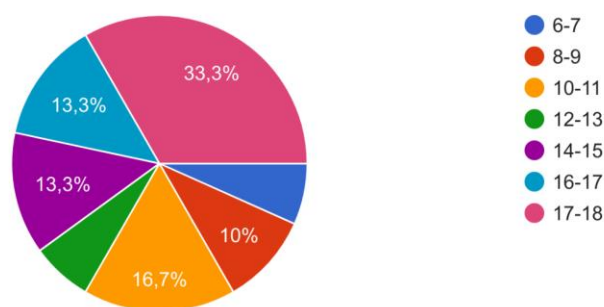

Рис. 2.1. Віковий розподіл серед дітей-респондентів

До вибірки дорослих респондентів увійшли особи віком від 25 до 60 років, які безпосередньо залучені у виховання дітей. Найбільшу частку становили учасники віком 36–40 років (40%), що типово для

репродуктивного віку батьків дітей шкільного віку. Вікові категорії 26–35 років були представлені на рівні 23,3%, 41–50 років — 20%, до 25 років — 13,3%, а 51–60 років — 3,3%. (рис. 2.2) За статтю група також переважно жіноча (83,3%), чоловіки становили 16,7%.

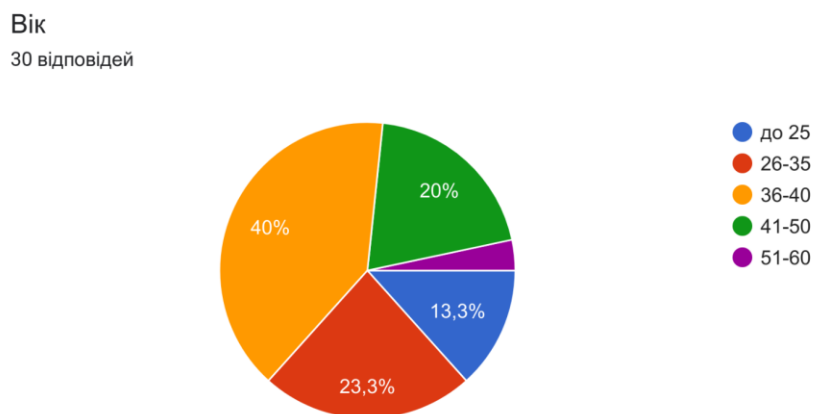

Рис. 2.2. Віковий розподіл серед дорослих респондентів

Дослідження реалізовувалося поетапно:

1. Підготовчий етап
 - вивчення теоретичних джерел, формування цілей і гіпотези;
 - підбір та адаптація психодіагностичного інструментарію;
 - розробка інструкцій, форм та електронних анкет для респондентів.
2. Діагностичний етап
 - проведення тестування дітей та анкетування батьків з використанням відповідних методик;
 - збір та упорядкування отриманих даних.
3. Аналітичний етап
 - кількісний та якісний аналіз результатів;
 - виявлення взаємозв'язків між показниками;

- інтерпретація даних відповідно до мети дослідження.

У процесі дослідження було використано низку валідних і широко апробованих психодіагностичних методик, що дали змогу комплексно охопити як когнітивно-оцінні, так і емоційно-виховні аспекти дитячо-батьківських взаємин: методика «Рівень самооцінки» за Дембо–Рубінштейном (для дітей); методика «Батьківське ставлення до дитини» (А. Варга, В. Столін); опитувальник PARI (Parent Attitude Research Instrument); методика «Стратегії сімейного виховання» (С. Степанов, модифікація І. Махоніної).

Добір психодіагностичних методик обумовлений метою дослідження – дослідити взаємозв'язок між емоційним станом, самооцінкою дитини та особливостями сімейного виховання в умовах стресогенних впливів.

Методика Дембо–Рубінштейна дозволяє дослідити суб'єктивний рівень самооцінки дитини, а решта інструментів – оцінити ставлення, виховні установки та поведінкові стратегії батьків. Комплексне застосування цих методик забезпечує повнішу картину взаємодії в системі «дитина–батьки».

Збір емпіричних даних здійснювався у форматі індивідуального дистанційного опитування за допомогою Google Forms. Такий формат дозволив забезпечити зручність участі для респондентів, конфіденційність відповідей і дотримання етичних стандартів дослідження.

2.2. Опис психодіагностичних методик дослідження

Методика «Рівень самооцінки» (Дембо – Рубінштейн) базується на концепції самооцінки як цілісної психологічної характеристики особистості, що відображає ставлення людини до самої себе. Первісно розроблена С.Ю. Дембо та Т.В. Рубінштейн як графічна шкала самооцінки, методика була адаптована в різних формах – зокрема, в опитувальниковому

варіанті з вербальними судженнями. Така адаптація орієнтована на молодший та середній шкільний вік і дозволяє вимірювати емоційні, поведінкові та соціальні аспекти самооцінки.

У межах даного дослідження методика використовується для оцінки рівня потреби в позитивному підкріпленні та характеру самооцінки дитини як відображення взаємин у сімейному середовищі. Самооцінка розглядається як один із ключових показників психологічного благополуччя дитини в умовах воєнного стану.

Опитувальник складається з 32 тверджень (наприклад: «Мені хочеться, щоб мої друзі підбадьорювали мене»), щодо яких респондент обирає одну з п'яти варіантів відповідей:

- 0 — ніколи
- 1 — рідко
- 2 — іноді
- 3 — часто
- 4 — дуже часто

Респондентам пропонується відповісти на всі твердження за рівнем згоди з ними. Загальний результат обчислюється шляхом підсумовування балів.

Підвищені оцінки можуть сигналізувати про недостатність емоційної підтримки та внутрішню невпевненість. Низькі оцінки можуть свідчити або про стабільну самооцінку, або про емоційну відстороненість/захисну реакцію.

Методика «Батьківське ставлення до дитини» (А. Варга, В. Столін) була розроблена А.Я. Варгою та В.В. Століним для вивчення структури батьківського ставлення до дитини як системи емоційно-ціннісного сприймання, установок і практик, які реалізуються у виховному процесі. Теоретично вона ґрунтується на уявленні про батьківське ставлення як інтегральне явище, що поєднує когнітивні, емоційні та поведінкові

компоненти. Особливу увагу автори приділили тому, як суб'єктивні уявлення батьків про дитину відображаються в їхньому реальному стилі виховання.

Методика включає п'ять шкал, кожна з яких відображає певну сторону ставлення до дитини:

1. Прийняття – відторгнення – рівень емоційної близькості або, навпаки, дистанції; домінує любов або критика
2. Кооперація – схильність до співпраці з дитиною, підтримки її ініціативи, залучення до спільних дій.
3. Симбіоз – виражає рівень психологічної злитості з дитиною, страх за неї, прагнення повного контролю.
4. Авторитарна гіперсоціалізація – прагнення виховати «ідеальну» дитину, схильність до контролю, суворості, високих вимог.
5. Маленький невдаха – тенденція до заниження можливостей дитини, сприйняття її як слабкої, нездатної до самостійності.

Кожна шкала складається з ряду тверджень, з якими респондент може погоджуватися або не погоджуватися, що дає змогу кількісно оцінити інтенсивність кожного з компонентів.

Методика дозволяє виявити домінуючий стиль батьківського ставлення, глибину емоційного контакту з дитиною, наявність гіперопіки чи жорсткого контролю. У контексті дослідження, що стосується умов воєнного стану, цей інструмент дає змогу виявити, як зміни зовнішнього середовища (стрес, тривога, нестабільність) позначаються на якості батьківської взаємодії.

Методика PARI була розроблена американськими психологами Е. Шефером і Р. Беллом у 1958 році з метою вивчення батьківських установок і стилів сімейного виховання. Її основою стала концепція, згідно з якою ставлення батьків до дитини не є ізольованим, а тісно пов'язане із загальним ставленням до ролі батьківства, родинної структури та соціокультурного

контексту. В українському контексті методика була адаптована психологом Тетяною Нещерет, яка зберегла концептуальну основу оригінального опитувальника, але модифікувала його зміст і структуру відповідно до сучасних соціокультурних реалій та мови. Адаптація дозволила застосовувати методику у вітчизняних дослідженнях як серед батьків дітей молодшого і середнього віку, так і підлітків.

Опитувальник призначений для виявлення особливостей батьківських установок, які реалізуються в процесі виховання. Він дозволяє оцінити, наскільки батьки схильні до контролю чи емоційної підтримки, як вони сприймають роль матері/батька, наскільки довіряють самостійності дитини тощо. PARI дає змогу глибше дослідити внутрішню структуру родинного виховання, що особливо важливо у кризових або нестабільних життєвих умовах.

Кожне твердження оцінюється за чотирибальною шкалою відповідей (від «повністю згоден» до «повністю не згоден»). Результати підраховуються за допомогою ключа та відображають інтенсивність вираженості певної установки. Інтерпретація базується на кількісних показниках шкал, а також на їх співвідношенні між собою. Високі бали в шкалі «турбота – симбіоз» можуть свідчити про гіперопіку, а низькі – про емоційну холодність. Шкала «визнання автономії дитини» дозволяє оцінити, наскільки батьки підтримують індивідуальність дитини в умовах змін.

Методика «Стратегії сімейного виховання» (С. Степанов, модифікація І. Махоніної) була розроблена С.Ю. Степановим як засіб вивчення домінуючих стратегій поведінки батьків у процесі виховання дітей. Вона ґрунтується на уявленні про стиль сімейного виховання як комплекс емоційно-когнітивних та поведінкових установок, що визначають взаємодію дорослого з дитиною. У модифікації І. Махоніної методика

адаптована до українського контексту, розширена за змістом і уніфікована для зручного застосування в соціально-психологічних дослідженнях.

За допомогою цього тесту, при відповіді на питання, можна оцінити свою стратегію сімейного виховання (стиль): демократичний, авторитарний, ліберальний і індіферентний.

Опитуваним дається 10 запитань із запропонованими відповідями. Потім, за допомогою ключа до тесту, відповіді аналізуються та стає зрозумілим якому стилю вихованню надає респондент перевагу.

2.3. Аналіз отриманих емпіричних даних

З метою вивчення особливостей самооцінки дітей в умовах воєнного стану було застосовано адаптовану опитувальникову версію методики Дембо–Рубінштейн. Самооцінка є одним із ключових чинників психологічного благополуччя особистості, що формується в процесі соціальної взаємодії, насамперед у системі дитячо-батьківських відносин.

Далі подано узагальнені результати дослідження, розподіл відповідей та їх інтерпретація в контексті впливу сімейного виховання на розвиток самооцінки дитини (Табл 2.1., рис. 2.3.)

Таблиця 2.1.

Результати дослідження особливостей самооцінки дітей в умовах воєнного стану за методикою Демо-Рубінштейна

Рівень самооцінки	Кількість респондентів	%
Високий	0	0%
Середній	7	23,3%
Низький	23	76,6%

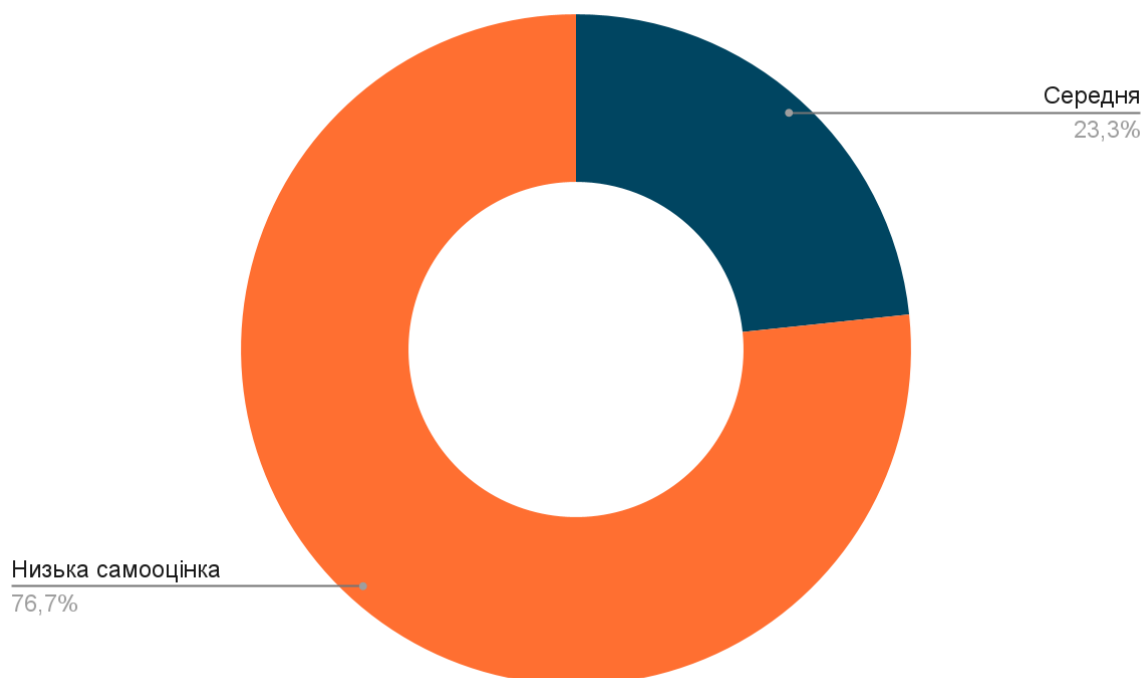

Рис. 2.3. Результати дослідження особливостей самооцінки дітей в умовах воєнного стану за методикою Демо-Рубінштейна

Аналіз результатів дослідження самооцінки дітей за методикою Дембо–Рубінштейн в адаптованому опитувальниковому форматі показав загальну тенденцію до заниженого рівня самооцінки серед учасників. Жоден з респондентів не продемонстрував високої самооцінки, що є тривожним індикатором психологічного стану дітей в умовах воєнного стану.

Переважання низької самооцінки (76,7%) може бути пов'язане з низкою чинників: підвищеним рівнем тривожності, відчуттям небезпеки, недостатнім емоційним контактом з батьками або ж із впливом соціального середовища у кризових умовах. Лише 23,3% опитаних продемонстрували середній рівень самооцінки, що умовно може вважатися нормативним у період підвищеного стресу, проте також потребує подальшої психологічної уваги.

Отримані результати щодо рівня самооцінки дітей вказують на наявність певного внутрішнього дискомфорту, що може мати безпосередній зв'язок із особливостями сімейного виховання та стилем батьківського ставлення. Саме тому на наступному етапі дослідження було проаналізовано характер ставлення батьків до своїх дітей за методикою А. Варга та В. Століна.

Ця методика дозволяє глибше зрозуміти емоційно-ціннісне ставлення дорослих до дитини, а також виявити провідні тенденції у виховній взаємодії (табл. 2.2.).

Таблиця 2.2.

**Результати опитування за методикою Тест-опитувальник
батьківського ставлення Варги-Століна**

Шкала	Низький (%)	Середній (%)	Високий (%)
Прийняття-відхилення	30%	46,7% %	23,3%
Кооперація	46,7%	40%	13,3%
Симбіоз	20%	63,3%	16,7%
Авторитарна гіперсоціалізація	16,7%	56,7%	26,7%
Маленький (а) невдаха	66,7%	30%	3,3%

Результати дослідження за методикою А. Варга та В. Століна дозволили виявити особливості батьківського ставлення у п'яти ключових вимірах. Інтерпретація здійснювалась із урахуванням нормалізованих результатів та встановлених рівнів (низький, середній, високий), що відображено на графіку (Рис. 2.4)

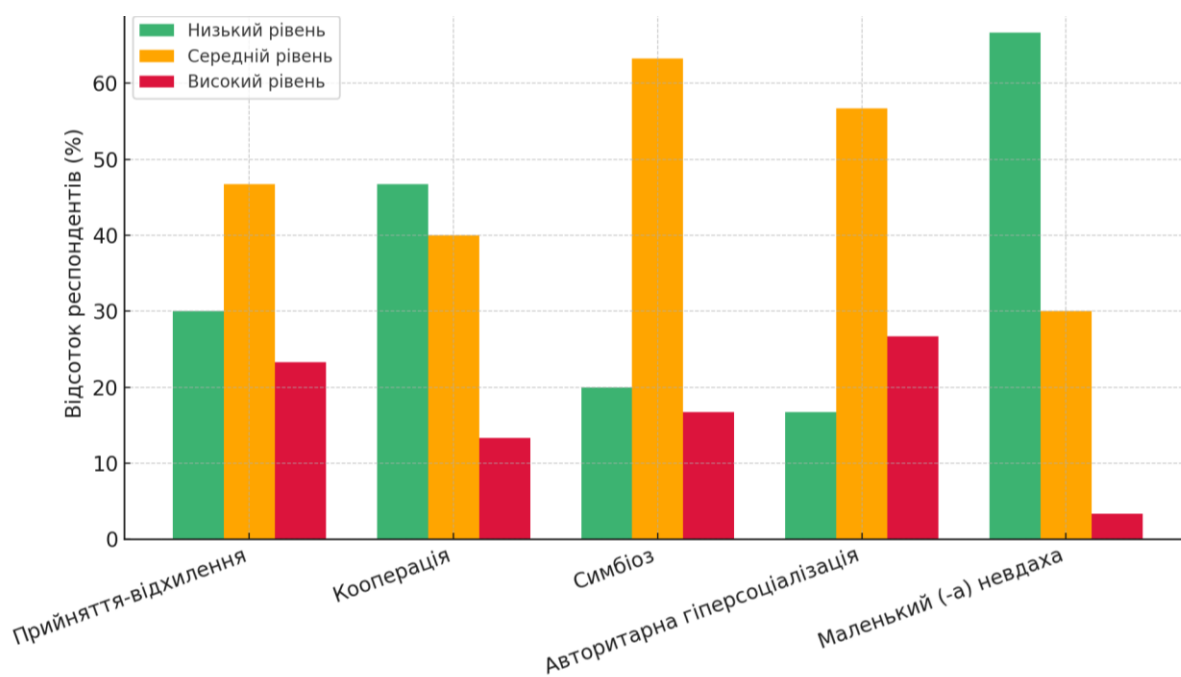

Рис. 2.4. Результати опитування за методикою Тест-опитувальник батьківського ставлення Варги-Століна

Найбільш позитивні тенденції спостерігаються в таких шкалах:

Прийняття–відхилення: 30% респондентів продемонстрували низький рівень за шкалою, що інтерпретується як емоційне прийняття дитини (оскільки високі бали тут означають емоційне відторгнення). У 46,7% зафіксовано середній рівень, а у 23,3% — високий, що може свідчити про певну емоційну дистанцію або втому.

Кооперація: лише 13,3% респондентів мають високий рівень співпраці з дитиною. У більшості опитаних цей показник знаходиться на середньому (40%) або низькому (46,7%) рівні, що свідчить про зниження залученості у спільну діяльність і підтримку ініціативи дитини.

Водночас виявлено і тривожні маркери:

Симбіоз: 16,7% опитаних мають високі значення за шкалою, що вказує на гіперопіку та недостатнє визнання автономії дитини. У 63,3% респондентів рівень симбіозу — середній, ще у 20% — низький, що демонструє деяку варіативність у стилях емоційного залучення.

Авторитарна гіперсоціалізація: 83,4% респондентів мають середній або високий рівень (56,7% і 26,7% відповідно), що свідчить про домінування контролю, нормативності та підвищених вимог до дитини.

Маленький (-а) невдаха: 66,7% респондентів продемонстрували низький рівень за шкалою, що свідчить про відсутність вираженої інфантилізації дитини. Водночас у 30% виявлено середній рівень, а у 3,3% — високий, що може свідчити про поодинокі випадки знецінення або надмірної опіки.

Загалом, попри присутність позитивних елементів у батьківському ставленні (емоційне прийняття, часткова підтримка ініціативи), спостерігається зниження емоційної залученості, прояви контролю та ризик емоційного злиття з дитиною. Це вимагає підвищеної уваги до формування збалансованих моделей взаємодії у батьківському середовищі.

Викладені вище результати демонструють, що батьківське ставлення до дитини є багатогранним явищем, яке поєднує емоційні та поведінкові компоненти. Проте для більш глибокого аналізу виховних установок батьків і загальної атмосфери у сім'ї доцільним є звернення до методики PARI (Parent Attitude Research Instrument) в адаптації Т. Нецперет.

Цей інструмент дозволяє оцінити батьківські уявлення про виховання, рівень турботи, контролю, автономії дитини та рольової організації родини. Нижче подано аналіз отриманих емпіричних результатів за ключовими шкалами опитувальника PARI (Табл. 2.3.).

Таблиця 2.3.

Результати дослідження за методикою PARI (Parent Attitude Research Instrument) в адаптації Т. Нецперет

Ознака	Оцінки			
	Максимальні	Високі	Низькі	Мінімальні
Ставлення до сімейної ролі				
Залежність від сім'ї	40%	53,3%	6,7%	0%
Відчуття самопожертви	30%	66,7%	3,3%	0%
Сімейні конфлікти	13,3%	70%	16,7%	0%
Надаваторитет батьків	23,3%	63,3%	13,3%	0%
Незадоволеність роллю господині	13,3%	63,3%	23,3%	0%
Небайдужість чоловіка	16,7%	76,7%	6,7%	0%
Домінування матері	3,3%	60%	20%	16,7%
Несамостійність матері	6,7%	83,3%	10%	0%
Ставлення батьків до дитини				
Оптимальний емоційний контакт				
Вербалізація	33,3%	56,7%	10%	0%
Партнерські відносини	3,3%	63,3%	30%	3,3%
Розвиток активності дитини	6,7%	40%	43,3%	10%
Зрівняні відносини	16,7%	50%	26,7%	6,7%
Зайва емоційна дистанція з дитиною				
Дратівливість	3,3%	26,7%	46,7%	23,3%
Зайва суворість	13,3%	40%	36,7%	10%
Ухилення від контакту	20%	36,7%	26,7%	16,7%

Ознака	Оцінки			
	Максимальні	Високі	Низькі	Мінімальні
Зайва концентрація на дитині				
Надмірна турбота	20%	30%	46,7%	3,3%
Придушення волі	0%	36,7%	30%	33,3%
Побоювання образити	0%	40%	56,7%	3,3%
Виняток внутрішньосімейних впливів	16,7%	50%	33,3%	0%
Придушення агресивності	6,7%	36,7%	43,3%	13,3%
Пригнічення сексуальності	3,3%	10%	53,3%	33,3%
Надзвичайне втручання у світ дитини	23,3%	50%	20%	6,7%
Прагнення прискорити розвиток дитини	6,7%	46,7%	36,7%	10%

Результати дослідження виявили низку характерних тенденцій у ставленні батьків до дитини та власної ролі в сім'ї. У більшості шкал простежується помірна або висока вираженість ознак, що є типовим для умов підвищеного психоемоційного навантаження, зокрема в умовах воєнного стану.

У блоці «Ставлення до сімейної ролі» переважає середній або високий рівень вираженості. Так, 63,3% респондентів виявили високий рівень незадоволеності своєю роллю як господині, а 36,7% — низький рівень самостійності матері. 70% респондентів демонструють високий або максимальний рівень сімейних конфліктів, а 76,7% — підвищене почуття

самопожертви, що може бути наслідком одночасного навантаження кількох функцій у кризовий період. Помітною є тенденція до надавторитарного стилю виховання та схильності до контролю, що створює ризики психологічного перенапруження в сімейній системі.

У блоці «Ставлення до дитини» показники оптимального емоційного контакту залишаються здебільшого на середньому та високому рівнях, зокрема за шкалами вербалізації (56,7% — середній, 33,3% — високий), партнерських відносин (63,3% — середній) та зрівняних відносин (50% — середній, 16,7% — високий). Це свідчить про збереження базового емоційного зв'язку з дитиною. Водночас емоційна дистанція виражена більш неоднорідно: дратівливість та зайва суворість мають середній рівень у близько 40% респондентів, а ухилення від контакту — у 36,7%, що може свідчити про психоемоційне виснаження або втрату ресурсу у взаємодії з дитиною.

У блоці «Зайва концентрація на дитині» спостерігається високий рівень гіперопіки: за шкалою «надмірна турбота» 30% батьків показали високий, а 20% — максимальний рівень. 100% респондентів мають принаймні середній рівень побоювання образити дитину, придушення агресивності та виключення внутрішньосімейного впливу. Придушення волі також виявилось поширеним: 66,7% — середній рівень, ще 30% — низький. Це вказує на порушення балансу між захистом і свободою, що може обмежувати розвиток автономії дитини. Крім того, 23,3% респондентів продемонстрували максимальний рівень надзвичайного втручання в простір дитини, а 53,3% — низький або мінімальний рівень прийняття сексуальності, що вказує на наявність емоційних бар'єрів і тем, що табууються у спілкуванні з дитиною.

Загалом, результати методики PARI свідчать про прагнення батьків зберігати емоційний контакт з дитиною попри високий рівень напруги.

Водночас простежується схильність до надмірного контролю, турботи та злиття, що може обмежувати розвиток незалежності дитини.

Аналіз батьківських установок за методикою PARI дав змогу виявити особливості емоційного клімату у родинах, рівень турботи, контролю та автономії у ставленні до дитини. Однак для поглиблення розуміння саме виховних стратегій, які реалізуються у повсякденній взаємодії між батьками та дітьми, доцільним є використання методики «Стратегії сімейного виховання».

Цей психодіагностичний інструмент дозволяє не лише виявити переважаючий стиль виховання, а й визначити, які саме стратегії (авторитарні, ліберальні, демократичні або непослідовні) формують основу поведінки батьків у процесі впливу на дитину. У контексті воєнного стану це особливо важливо, адже поведінкові моделі дорослих можуть суттєво змінюватися під тиском зовнішніх стресогенних чинників.

Нижче подано результати емпіричного дослідження, отримані в результаті застосування цієї методики (табл. 2.4.).

Таблиця 2.4.

Результати дослідження за методикою «Стратегії сімейного виховання» С.С.Степанова в модифікації І.І. Махоніної

Стиль сімейного виховання	Частка респондентів (%)
Авторитетний (демократичний)	73,3%
Авторитарний	23,3%
Ліберальний	3,3%
Індиферентний	0%

Більшість батьків (73,3%) дотримуються авторитетного (демократичного) стилю виховання, що вважається оптимальним з

психологічної точки зору — поєднує вимогливість із підтримкою, створюючи безпечне й стабільне середовище для розвитку дитини. 23,3% респондентів демонструють авторитарний стиль, який передбачає високий рівень контролю, жорсткість і нижчу чутливість до емоційних потреб дитини. Такий стиль часто формується як захисна відповідь на стресові умови, зокрема війну чи соціальну нестабільність.

Лише один із тридцяти респондентів (3,3%) виявив схильність до ліберального стилю — з акцентом на автономію дитини, але потенційною нестачею меж і структурованості. Індиферентний стиль не зафіксовано жодного разу, що свідчить про високий рівень залученості батьків у виховний процес і відсутність емоційної байдужості.

Здійснений описовий аналіз даних, отриманих за допомогою чотирьох методик, дозволив визначити окремі характеристики самооцінки дітей, стилів виховання та емоційно-комунікативних аспектів дитячо-батьківської взаємодії. Водночас повніше розуміння структури цих взаємозв'язків можливе лише за умови аналізу того, як саме співвідносяться окремі психологічні змінні між собою.

З цією метою доцільним є застосування кореляційного аналізу, який дозволяє виявити наявність та силу статистичних зв'язків між показниками різних методик, зокрема між:

1. рівнем самооцінки дитини та стилями батьківського виховання;
2. типами батьківського ставлення та самооцінкою дитини;
3. стратегіями виховання і схильністю до емоційної дистанції чи концентрації на дитині і самооцінкою дитини.

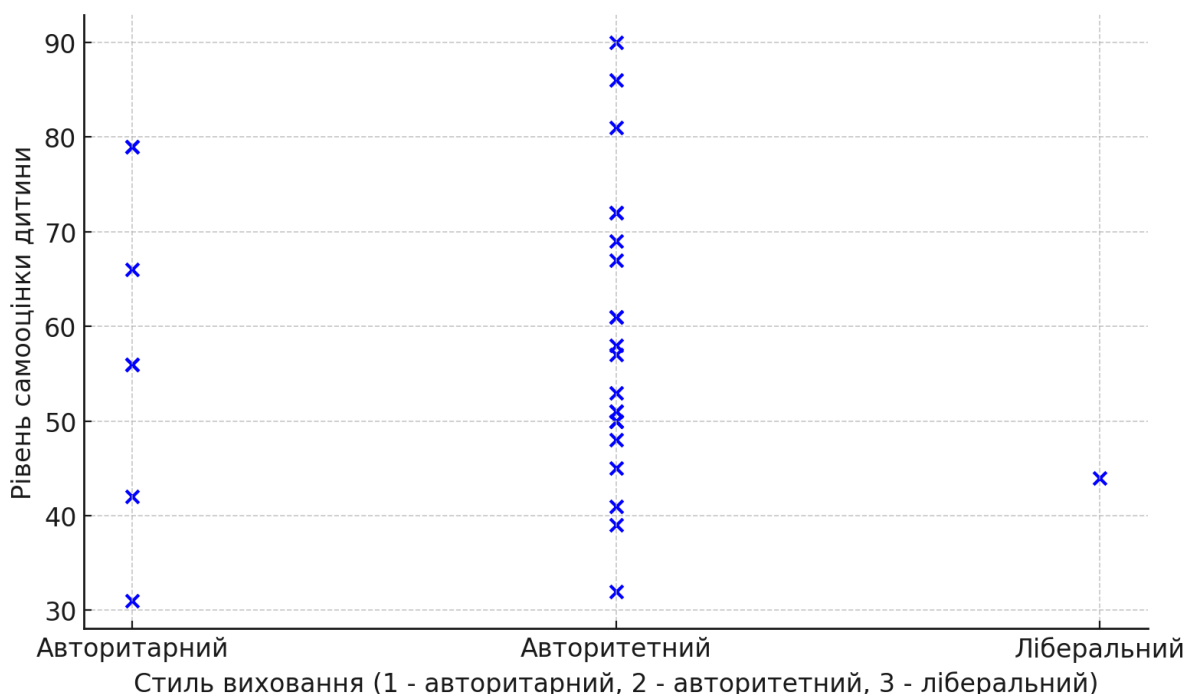

Рис. 2.5. Кореляційний аналіз між самооцінкою дитини та домінантним стилем виховання батьків

Розрахований коефіцієнт кореляції Пірсона $r = -0,08$ ($p = 0,67$) свідчить про дуже слабкий і статистично незначущий зворотний зв'язок між домінантним стилем виховання батьків і рівнем самооцінки дитини. Іншими словами, у межах цієї вибірки не спостерігається системної тенденції, згідно з якою певний стиль виховання надає переваги або, навпаки, шкодить самооцінці. Це може вказувати на вплив інших чинників — зокрема, індивідуальних особливостей дитини, якості стосунків, зовнішніх обставин або загального емоційного клімату в родині.

Таблиця 2.5.

Кореляція між самооцінкою дитини та шкалами методики Варга–Столін

Шкала	r (Пірсон)	Зв'язок
Прийняття –	-0.01	Дуже слабкий

Шкала	r (Пірсон)	Зв'язок
Відхилення		зворотній
Кооперація	+0.13	Дуже слабкий прямий
Симбіоз	+0.33	Помірний прямий
Авторитарна гіперсоціалізація	+0,29	Помірний прямий
«Маленький (-а) невдаха»	+0.08	Дуже слабкий прямий

Найвиразніший зв'язок зафіксовано між самооцінкою дітей та шкалою симбіозу: коефіцієнт Пірсона $r = +0,33$, що свідчить про слабкий прямий зв'язок. Це може вказувати на те, що тісна емоційна прив'язаність до батьків, навіть із певними ознаками гіперопіки, у кризових умовах може частково підтримувати рівень самооцінки.

Слабкий прямий зв'язок також виявлено зі шкалою авторитарної гіперсоціалізації ($r = +0,29$), що дещо суперечить теоретичним очікуванням — і, ймовірно, відображає адаптивну функцію чіткості та структурованості у поведінці дорослих в умовах невизначеності.

Інші шкали демонструють дуже слабкі кореляції: прийняття ($r = -0,01$), кооперація ($r = +0,13$) та «маленький (-а) невдаха» ($r = +0,08$). Це свідчить про відсутність стабільної лінійної залежності між цими показниками й рівнем самооцінки дитини. Варто враховувати, що в умовах війни батьки можуть змінювати виховні стратегії ситуативно, знижуючи структурованість або, навпаки, посилюючи контроль, що ускладнює виявлення чітких закономірностей.

Таблиця 2.6.

Кореляція між самооцінкою дитини та шкалами PARI (за адаптацією Т. Нещерет)

Шкала	r (Пірсон)	Зв'язок
Надмірна турбота	+0.37	Помірний прямий
Придушення волі	+0,3	Помірний прямий
Побоювання образити	+0,46	Помірний прямий
Виключення внутрішньосімейних впливів	+0,54	Помірний прямий
Придушення агресивності	+0,46	Помірний прямий

Отримані результати свідчать про наявність помірного прямого зв'язку між рівнем самооцінки дитини та такими шкалами, як виключення внутрішньосімейних впливів ($r = 0,54$), побоювання образити ($r = 0,46$) та придушення агресивності ($r = 0,46$). Це означає, що в умовах підвищеного зовнішнього стресу (наприклад, війни) формально негативні виховні стратегії можуть частково відігравати компенсаторну роль, підтримуючи самооцінку за рахунок посиленої уваги, контролю або емоційної обережності.

Також виявлено слабкий прямий зв'язок між самооцінкою та такими шкалами, як надмірна турбота ($r = 0,37$) та придушення волі ($r = 0,30$). Це може вказувати на те, що гіперопіка і контроль, у кризових обставинах, не завжди мають деструктивний ефект — вони здатні знижувати тривожність дитини, тимчасово підтримуючи її впевненість. Проте такі зв'язки варто розглядати обережно: у довготривалій перспективі вони можуть мати обмежувальний вплив на розвиток автономії та самоцінності.

ВИСНОВКИ

Проведений теоретичний аналіз дав змогу систематизувати основні наукові підходи до розуміння сутності дитячо-батьківських відносин. Психоаналітичний підхід (З. Фрейд, А. Фрейд, М. Малер) акцентує увагу на несвідомих процесах, сепарації та формуванні ідентичності дитини. Теорія прив'язаності (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт) підкреслює важливість емоційного зв'язку в перші роки життя для формування здатності до стабільних стосунків. Біхевіористичні моделі (Б. Скіннер, А. Бандура) вивчають вплив підкріплення та моделювання на поведінку дитини. Гуманістичний підхід (К. Роджерс, А. Маслоу) наголошує на необхідності безумовного прийняття та самореалізації. Системна сімейна терапія (М. Боуен, С. Мінухін) розглядає родину як єдину взаємозалежну структуру. Усі ці підходи мають важливе значення саме в кризових умовах, оскільки дають змогу зрозуміти, як порушення звичних моделей взаємодії позначається на психоемоційному стані дітей і батьків.

У межах дослідження було проаналізовано особливості прояву дитячо-батьківських відносин в умовах воєнного стану, що дало змогу комплексно охарактеризувати емоційний клімат у родинах, психоемоційний стан дітей та виховні стратегії батьків. У дослідженні взяли участь 30 дітей шкільного віку та 30 батьків; застосовано чотири психодіагностичні методики: Дембо–Рубінштейн, Варга–Столін, PARI та методику визначення стилів виховання.

У дітей виявлено загальну тенденцію до зниження самооцінки: 70% респондентів продемонстрували низький рівень, 30% — середній, високих значень не зафіксовано. Це відображає внутрішню нестабільність, зниження впевненості в собі та високий рівень тривожності в умовах невизначеного й загрозливого середовища.

Батьківські стратегії взаємодії відзначаються гіперопікою, емоційною злитістю та контролем.

За методикою Варги–Столін 100% респондентів мають високий рівень симбіозу та кооперації, 70,6% — низький рівень відхилення (емоційного відкидання), що свідчить про домінування емоційного прийняття.

За методикою PARI у всіх батьків виявлено високі оцінки за шкалами «надмірна турбота», «побоювання образити», «придушення агресивності», що підтверджує тенденцію до гіперопіки.

Більшість респондентів демонструють середній або високий рівень авторитарної гіперсоціалізації, що свідчить про посилення контролю в умовах кризи.

Домінуючий стиль виховання — авторитетний (73,3%), однак 23,3% батьків надають перевагу авторитарному стилю, а 3,3% — ліберальному. Індиферентний стиль не зафіксовано, що свідчить про загальну емоційну залученість батьків.

Кореляційний аналіз виявив слабкі й помірні прямі зв'язки між рівнем самооцінки дитини та виховними стратегіями батьків:

$r = +0,54$ — із виключенням внутрішньосімейних впливів,

$r = +0,46$ — із придушенням агресивності,

$r = +0,37$ — із надмірною турботою,

$r = +0,33$ — із симбіозом,

$r = +0,29$ — із авторитарною гіперсоціалізацією.

Ці результати свідчать про часткову адаптивність гіперопіки та контролю в умовах війни: хоча такі стратегії не є конструктивними у мирний час, у кризовому контексті вони можуть тимчасово підтримувати відчуття безпеки й підвищувати суб'єктивну значущість дитини. Водночас відсутність стабільної високої самооцінки в усій вибірці свідчить про

потребу у формуванні здорових меж, поступовому розвитку автономії та емоційної зрілості дитини.

З урахуванням виявлених особливостей, доцільно сформулювати низку психологічних рекомендацій, спрямованих на підтримку родин у кризових обставинах:

1. Формування навичок емоційної саморегуляції у батьків, що дозволить зменшити ризик проєкції їхніх особистих переживань і тривожних станів на дитину, зберігаючи стабільність взаємодії.

2. Залучення батьків до програм психоосвіти, зокрема щодо стилів виховання, які сприяють становленню емоційно стабільної, впевненої в собі особистості. Особливу увагу рекомендовано приділяти практикам авторитетного стилю, як найбільш адаптивного в умовах стресогенності.

3. Підтримка розвитку самостійності, ініціативності та автономії дитини навіть за наявності об'єктивних обмежень, зумовлених безпековими факторами. Такий підхід сприяє збереженню суб'єктності дитини та формуванню внутрішньої опори.

4. Організація психосоціальної допомоги дітям, які демонструють ознаки тривожності, емоційної нестабільності або зниження самооцінки, через індивідуальні чи групові інтервенції на базі освітніх закладів, психологічних центрів чи громадських ініціатив.

Таким чином, узгодження емоційних потреб дитини з ресурсами дорослого є ключовим чинником забезпечення стійких дитячо-батьківських відносин у кризовий період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анопрієнко Ю. Психологічні механізми подолання стресу у батьків дітей з особливими освітніми потребами / Ю. Анопрієнко // Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – 2017.
2. Бандурка О., Семенюк Л., Коваленко Г. Психологічна допомога дітям, що пережили травму / О. Бандурка, Л. Семенюк, Г. Коваленко. – К. : Інститут модернізації змісту освіти, 2015.
3. Бондаренко В. Соціальні мережі та їх вплив на дитячо-батьківські відносини: ризики та перспективи / В. Бондаренко // Психологічні аспекти цифрової трансформації суспільства. – 2022.
4. Бриль М. М. Соціально-психологічні особливості дитячо-батьківських стосунків з дошкільниками в дистантних сім'ях / М. М. Бриль // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2015. – № 2.
5. Бубнова Я. І. Діагностика сімейних стосунків у соціальній роботі з дітьми та сім'ями : кваліфікаційна робота. Запоріжжя: ЗНУ, 2023.
62 с. URL:
<https://dspace.znu.edu.ua/.../Бубнова%20Я.%20Кваліфікац.%20робота%202023.pdf>
6. Булгакова О. Ю., Азаркіна О. В. Теоретичні основи вивчення дитячо-батьківських стосунків у психологічних дослідженнях / О. Ю. Булгакова, О. В. Азаркіна // Вчені записки. – 2020. – № 3.
7. Варе І. С. Особливості прояву резильєнтності у педагогічних працівників в умовах воєнного стану. In: Peculiarities of the manifestation of resilience... Baltija Publishing, 2025. С. 88–94. URL:
<http://baltijapublishing.lv/.../30909-1>
8. Габелко О. Когнітивний підхід як рушійна сила підвищення професійного та соціального розвитку фахівця. – 2015.

9. Гайдаш І. В., Карпенко В., Кузьо О. Соціально-психологічні особливості впливу сімейного виховання на формування особистості підлітка // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2023.

10. Гончар Л. В. Соціокультурна зумовленість формування сімейно-спрямованих очікувань учнівської молоді у періоди війни та повоєнного відновлення України. Наука і техніка сьогодні. 2024. № 1(4). С. 101–106. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744305/>

11. Григор'єва І. О. Організація психолого-педагогічного супроводу дітей із порушенням психофізичного розвитку в умовах конфлікту на сході України. – Луганськ : Луганський національний університет, 2023.

12. Донець Ю. Психоемоційний стан батьків як чинник формування емоційної стійкості дітей // Факультет психології та соціальної освіти ДДПУ. – 2024.

13. Зборовський В. П. Успішність роботи шкільного психолога з батьками учнів. – 2018.

14. Зінченко Л. О. Виклики та переваги дистанційного навчання в сімейній взаємодії // Освітні трансформації в умовах глобалізації: Матеріали наук.-практ. конф. – Київ, 2023. – С. 143–147.

15. Калюжна Є. М., Думановська С. В. Психолого-педагогічні аспекти цифрової трансформації освітнього процесу. Вісник НАПН України. 2024. Вип. 1. С. 72–78. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741308/>

16. Квасюк О. Взаємозв'язок стилю батьківського виховання та рівня емоційного благополуччя дитини // Електронний архів Українського католицького університету. – 2021. <https://repository.ucu.edu.ua>

17. Кириленко І. В. Гуманістичний підхід у формуванні особистісного потенціалу // Психологічний журнал. – 2023. – № 1(9). – С. 24–28.

18. Коломоєць А. А. Вплив дитячо-батьківських відносин на формування емоційної сфери підлітка // Науковий вісник Дніпровського державного університету. – 2022. – Вип. 3(25). <http://info.dgu.edu.ua/bitstream/123456789/974/1/Коломоєць.pdf>
19. Крижановська З. Ю. Емоційна прив'язаність підлітків як чинник їх самоствалення // Вісник клінічної психології. – 2022. – № 2. – С. 47–51.
20. Куц С. В. Психологічні аспекти дитячо-батьківських відносин // ResearchGate. – 2024. <https://www.researchgate.net>
21. Литвиненко С. А., Ямницький В. М. Сучасні практики психологічної допомоги батькам і дітям в умовах кризових реалій. Baltija Publishing. 2023. С. 112–117. URL: <http://baltijapublishing.lv/.../21733-1>
22. Макулевич І. П., Угрин О. І., Кузьо О. В. Психологічний аналіз батьківсько-дитячих стосунків в умовах військового стану : кваліфікаційна робота. Львів: ЛДУВС, 2023. 61 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/5828/1>
23. Манжос В. О. Особливості прив'язаності до матері у дітей дошкільного віку // ResearchGate. – 2020. <https://www.researchgate.net>
24. Мирошніченко А. В. Гендерні аспекти дитячо-батьківських відносин // DSpace ПНПУ. – 2019. <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/5610/1/Miroschnichenko7.pdf>
25. Посвістак О. А. Системна сімейна терапія у консультуванні дисфункціональних сімей // Хмельницький національний університет. – 2024.
26. Прокоф'єва Н. Вплив стресу на батьківські моделі поведінки: сучасні дослідження // Фундаментальні та прикладні наукові напрямки. – 2019. – № 2(12). – С. 77–81.

27. Піщевська Е. Соціально-економічні фактори та їхній вплив на дитячо-батьківські стосунки // Журнал психологічних досліджень. – 2024. – № 1(3). – С. 19–24.
28. Рожерс К. Клієнт-центроване консультування: теорія і практика / пер. з англ. – Бостон: Хоутон Міфлін, 1951. – 560 с.
29. Савчук О. М. Використання гуманістичних підходів у психологічному супроводі студентів // Наукові записки Київського університету. – 2022. – № 1. – С. 73–77.
30. Сапіга Л. Чинники формування міжособистісних стосунків у сім'ях // Науковий вісник Житомирського державного університету. – 2024. – № 2(17). – С. 101–106.
31. Сапіга Л. Теоретичні підходи до аналізу дитячо-батьківських взаємин // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 2023. – Серія 12. – Психологічні науки. – Вип. 56. – С. 48–54.
32. Сичинська М. Теоретичні аспекти впливу батьківсько-дитячих взаємин на формування резильєнтності підлітка. Науковий часопис УДУ імені М. П. Драгоманова. 2022. № 4. С. 85–91. URL: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pn/article/view/1230>
33. Сіменець Я. О. Біхевіоризм як парадигма розвитку, виховання і навчання дитини в інклюзивних групах закладах дошкільної освіти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3188/1>
34. Сіренко Р. Р., Хацаюк О. О. Замрозевич-Шадріна С. Р. Дослідження батьківсько-дитячих стосунків у період воєнного стану. Науковий часопис. 2023. № 8(168). С. 64–68. URL: <https://reposit.uni-sport.edu.ua/.../5120>
35. Сулима О. А. Теоретичні аспекти визначення дисгармонійної родини // ResearchGate. – 2025. <https://www.researchgate.net>

36. Сухенко Я., Лушин П. Системна резильєнтність: екофасилітативна перспектива (на прикладі батьківсько-дитячих стосунків). Науковий вісник УЕМ. 2025. № 1. С. 92–97. URL: <https://ojs.uem.edu.ua/index.php/spnma/article/view/799>

37. Трубавіна І. М. Закордонний досвід соціально-педагогічної роботи з сім'єю. Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки. 2012. № 4. С. 43–49. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../Nzspp_2012_4_43.pdf

38. Цина В. Сутність, структура й особливості особистісного розвитку майбутнього вчителя // Наукові записки. – 2016. – Вип. 4. – С. 59–64.

39. Шмігель В. Посттравматичний стресовий розлад у дітей після військових дій: механізми адаптації // Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. – 2024.

40. Ярошенко Т. В. Сучасні тенденції дослідження дитячо-батьківських відносин в умовах кризи // Практична психологія та соціальна робота. – 2022. – № 1. – С. 27–31.

41. Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1978. – 392 p. (англ.)

42. Ainsworth, M. D. S. Attachments and other affectional bonds across the life cycle. In C. M. Parkes, J. Stevenson-Hinde & P. Marris (Eds.). Attachment Across the Life Cycle. London: Routledge, 1991. – P. 33–51. (англ.)

43. Bernet, W., Wamboldt, M. Z., & Narrow, W. E. Child affected by parental relationship distress. Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 2016, Vol. 55(7), pp. 571–579. (англ.)

44. Bowlby, J. Attachment and loss. Vol. 1: Attachment. New York: Basic Books, 1969. – 448 p. (англ.)

45. Bowlby, J. A secure base: Parent–child attachment and healthy human development. London: Routledge, 1988. – 209 p. (АНГЛ.)
46. Brumariu, L. E. Parent–child attachment and emotion regulation. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 2015, Vol. 148, pp. 31–45. (АНГЛ.)
47. Chen, Q., Kong, Y., Gao, W., & Mo, L. Effects of socioeconomic status, parent–child relationship, and learning motivation on reading ability. *Frontiers in Psychology*, 2018, Vol. 9, Article 1297. (АНГЛ.)
48. Cooke, J. E., Kochendorfer, L. B., & Stuart-Parrigon, K. L. Parent–child attachment and children’s experience and regulation of emotion: A meta-analytic review. *Emotion*, 2019, Vol. 19(6), pp. 1092–1109. (АНГЛ.)
49. Doinita, N. E., & Maria, N. D. Attachment and parenting styles. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 2015, Vol. 187, pp. 486–491. (АНГЛ.)
50. Fariborzi, E. Relation of parenting, child abuse based on attachment styles, parenting styles, and parental addictions. *Current Psychology*, 2023. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12144-023-04261-5> (АНГЛ.)
51. Joshi, S. H., & Lanjekar, P. D. The effect of parenting and the parent–child relationship on a child's cognitive development: A literature review. *Cureus*, 2022, Vol. 14(3), e23096. (АНГЛ.)
52. Maslow, A. H. A theory of human motivation. *Psychological Review*, 1943, Vol. 50(4), pp. 370–396. (АНГЛ.)
53. Minuchin, S. *Families and family therapy*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1974. – 320 p. (АНГЛ.)
54. Paschall, K. W., & Mastergeorge, A. M. A review of 25 years of research in bidirectionality in parent–child relationships: An examination of methodological approaches. *International Journal of Behavioral Development*, 2016, Vol. 40(5), pp. 442–451. (АНГЛ.)
55. Rogers, C. *Client-Centered Therapy: Its Current Practice, Implications and Theory*. Boston: Houghton Mifflin, 1951. – 560 p. (АНГЛ.)

56. Sampasa-Kanyinga, H., & Goldfield, G. S. Digital media use and parent–child relationships: A review. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 2020, Vol. 14, pp. 5–15. (АНГЛ.)

57. Sampasa-Kanyinga, H., & Goldfield, G. S. Social media use and parent–child relationships: A cross-sectional study of adolescents. *Journal of Community Psychology*, 2020. DOI: <https://doi.org/10.1002/jcop.22307> (АНГЛ.)

58. Walsh, G., & Zadurian, N. Exploring the links between parental attachment style, child temperament, and parent–child relationship quality during adolescence. *Journal of Child and Family Studies*, 2023. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10826-023-02576-w> (АНГЛ.)

59. Wilhelm, K., & Parker, G. Parental bonding and adult attachment style: The relationship between four category models. *International Journal of Women's Health and Wellness*, 2016, Vol. 2(4). (АНГЛ.)

60. Zimmer-Gembeck, M. J., & Webb, H. J. Is parent–child attachment a correlate of children's emotion regulation and coping? *International Journal of Behavioral Development*, 2017, Vol. 41(2), pp. 192–202. (АНГЛ.)